

Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia

Praca zbiorowa pod redakcją
Agnieszki Stępińskiej i Artura Lipińskiego

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
Poznań 2020

I. Współczesne badania nad populizmem – wybrane dylematy i kluczowe podejścia

Artur Lipiński i Agnieszka Stępińska

O ile jeszcze do początku XXI wieku dominowały badania teoretyczne bądź opisowe, ale nie oparte na systematycznej metodologii, o tyle w ostatnich latach lawinowo rośnie liczba badań empirycznych nad populizmem (Gidron i Bonikowski, 2013; Mudde, 2016), usiłujących ustalić na przykład typ populizmu bądź też stopień populizmu w komunikowaniu danego podmiotu politycznego (Kaltwasser i in., 2017). Badania te opierają się w wielu przypadkach na różnych definicjach populizmu oraz strategiach analitycznych, w dodatku nie zawsze wyraźnie wyartykułowanych, co rodzi potrzebę uporządkowania tego pola badań, identyfikacji mocnych stron oraz ograniczeń poszczególnych podejść, a także krytycznego ukazania dylematów teoretycznych oraz problemów metodologicznych pojawiających się w ramach specyficznych sposobów rozumienia zjawiska populizmu.

Swoistą kliszą wielu tekstów poświęconych populizmowi jest podkreślanie jego niedefiniowalności, szerokiego uzusu, sporności pojęcia czy braku precyzji (Ionescu i Gellner, 1969; Taggart, 2000; Mény i Surel, 2002; Mudde, 2004; Mudde i Kaltwasser, 2012). Najbardziej radykalne stanowiska wskazują wręcz na niemożność precyzyjnej definicji populizmu. Na przykład P.-A. Taguieff (1995, s. 25) pisze: „Niezależnie od tego, czy populizm jest stylem raczej niż ideologią, czy formą mobilizacji, jego elastyczność i nieokreśloność zniechęca do wszelkich prób rygorystycznej definicji”. Jednak zbyt szerokie czy niejasne ujęcie populizmu uniemożliwia prowadzenie badań empirycznych, zwłaszcza tych o charakterze porównawczym. R.S. Jansen (2011) zauważa, że brak klarowności oraz znaczeniowej spójności podważa przydatność pojęcia, które używane jest do kategoryzowania skrajnie różnych, często niemających nic wspólnego przypadków. „Taki sposób posługiwania się pojęciem może być użyteczny dla dziennikarzy, jest jednak nieadekwatny z punktu widzenia nauk społecznych” (Jansen, 2011, s. 76).

Niniejsza książka przyjmuje jednak w tym zakresie założenie bardziej optymistyczne, co wynika z dwóch przesłanek. Po pierwsze, wyraźnie dostrzegalny jest zarysowujący się w literaturze przedmiotu konsensus dotyczący sposobu rozumienia populizmu (Zaslove, 2008, s. 320). Można go zmierzyć choćby częstotliwością odwołań do kilku kluczowych tekstów oraz podobieństwem pomysłów dotyczących wymiarów populizmu czy sposobów jego badania. Po drugie, wiele różnic definicyjnych jest raczej wynikiem zasady dystynkcji akademickiej rządzącej produkcją tekstów naukowych, niż istotnie odmiennym poglądem na cechy konstytuujące zjawisko populizmu. Innymi słowy, deklarowane przez wielu autorów nowatorstwo ich pomysłów sprowadza się często bądź do uszczegóławiania koncepcji bardziej ogólnych, bądź eksponowania

pewnego aspektu, przynależnego do domeny, na którą zwracali już uwagę inni autorzy (np. koncepcja populizmu jako stylu politycznego czy repertuaru dyskursywnego, a więc zjawisk przynależnych do domeny dyskursu (zob. np. Brubaker, 2017; Moffitt, 2016).

Celem niniejszej publikacji jest ukazanie nie tylko owej różnorodności definicji i poglądów na status ontologiczny populizmu, ale także perspektyw badawczych oraz metod i narzędzi stosowanych w analizach populizmu ujmowanego jako zjawisko dyskursywne (Hawkins, 2009; Hidalgo-Tenorio, Benítez-Castro i De Cesare, 2019; Macaulay, 2019). Należy przy tym podkreślić, iż przedmiotem zainteresowania nie jest tutaj po prostu zjawisko populizmu, jego przyczyny, przejawy, efekty czy sieci zależności przyczynowo-skutkowych, w jakich pozostaje. Prace dotyczące tych kwestii są już zresztą obecne w polskiej i międzynarodowej literaturze przedmiotu. W przypadku tej książki chodzi przede wszystkim o rekonstrukcję strategii analitycznych oraz logiki badań służących analizie zjawiska. Dodać również należy, iż książka nie ma charakteru encyklopedycznego i z pewnością nie omawia wszystkich możliwych kierunków badawczych. Ze względu na dużą dynamikę tego pola badań i wielość publikowanych na bieżąco analiz byłoby to zresztą niezwykle trudne do zrealizowania.

Dalsza część rozdziału I pełni rolę wprowadzenia do całości publikacji. Główny nacisk położony zostanie tutaj na zaprezentowanie wybranych dylematów związanych z rozumieniem populizmu, sposobów konstruowania jego definicji oraz głównych kierunków definiowania tego zjawiska. Rozdział zamyka bardziej szczegółowa prezentacja układu treści książki, na którą składają się rozdziały zawierające prezentację dotychczasowych badań nad zjawiskiem prowadzonych w Polsce, krytyczne omówienie głównych nurtów badania populizmu jako zjawiska komunikacyjnego (dyskursu), a także wyzwań przed nimi stojących.

Wybrane dylematy definiowania populizmu

Jednym z podstawowych problemów definiowania populizmu jest skłonność do uwzględniania zbyt wielu różnych cech jako właściwości definicyjnych. W efekcie podstawą definicji populizmu jest zestaw nie zawsze spójnych, a niekiedy sprzecznych cech. Niemniej, współczesne analizy fenomenu populizmu oraz metaanalizy sposobów jego badania pokazują, że większość autorów odnajduje podobne, wspólne znaczenia czy cechy dyskursu tkwiące u podłoża empirycznych manifestacji populizmu. Innym wyzwaniem są silnie normatywne ujęcia populizmu, zarówno na poziomie dyskursu akademickiego, jak i dyskursu publicznego, które eksponują przede wszystkim problematyczny czy nawet patologiczny charakter zjawiska (Collier, 2001, s. 11814).

Problemem nie jest więc w tak wielkim stopniu definicja, bowiem debata akademicka na ten temat jest już dość rozwinięta i stosunkowo zgodna co do elementów konstytuujących zjawisko oraz strategii definiowania pojęcia. Wątpliwości budzi raczej kwestia jego stosowania. Sytuacja byłaby względnie jasna, gdyby trzymać się tradycyjnego założenia badań nad populizmem, że jest on esencjalną, ideologiczną cechą tożsamości aktorów politycznych, a więc że można odróżnić aktorów populistycznych od niepopulistycznych.

Jednak przynajmniej od 2007 r., kiedy to J. Jagers i S. Walgrave opublikowali tekst dotyczący stylu populistycznego komunikowania partii politycznych w Belgii, coraz powszechniej podzielane jest przekonanie o populizmie jako stopniowalnej właściwości aktów komunikacyjnych (Jagers i Walgrave, 2007). Innymi słowy, populizm nie jest traktowany jako trwała cecha aktora politycznego, a raczej rodzaj strategii dyskursywnej, stylu czy mechanizmu komunikacyjnego uruchamianego w różnym zakresie przez konkretne podmioty. W przeciwieństwie więc do podejść skoncentrowanych na aktorze (ang. *actor-centered approaches*), podejścia skoncentrowane na komunikacji (ang. *communication-centered approaches*) otworzyły pole do ilościowego mierzenia stopnia populizmu obecnego w konkretnych komunikatach, a tym samym do określania stopnia „populistyczności” poszczególnych podmiotów (Stanyer, Salgado i Strömbäck, 2017, s. 354).

Pojawia się więc pytanie, jaka jest miara zaawansowanego populizmu i jak interpretować dane liczbowe wyrażające na przykład niewielki procent populistycznych przekazów danego podmiotu. Niejasnym jest bowiem, w jakim stopniu aktor polityczny powinien korzystać z populistycznych przekazów, by zostać uznanym za przypadek pełnego czy umiarkowanego populizmu. Tym samym, mimo względnie uniwersalnej definicji, nie znika problem z zastosowaniem kategorii populizmu do konkretnych aktorów.

Kolejnym dylematem jest kwestia wewnętrznego zróżnicowania partii politycznych. Trudności ze stosowaniem pojęcia populizmu w odniesieniu do partii pogłębiają się, jeśli przedstawiciele partii posługują się różnymi stylami wypowiedzi, jeśli wypowiedzi jednego przedstawiciela są różne w zależności od rodzaju mediów czy też gatunku wypowiedzi (przemówienia liderów, ulotki, programy partyjne itd.) różnią się zakresem populizmu.

Innym jeszcze wyzwaniem jest zmienność podmiotów politycznych w czasie. S. van Kessel (2014, s. 105–111) wskazuje na problem klasyfikacyjny związany z ewolucją programową Brytyjskiej Partii Narodowej. Choć w swoich dokumentach programowych z 2005 i 2010 r. partia otwarcie odrzucała totalitaryzm, a także łączyła silnie antyelitystyczną retorykę z odwołaniami do ludu, wielu autorów wskazywało na jedynie taktyczną zmianę, a nie zdecydowane rozliczenie z faszystowską przeszłością. W takiej sytuacji klasyfikacja partii jako populistycznej, mimo ciągłej obecności totalitarnych wątków, byłaby jednak nadużyciem.

Problemy klasyfikacyjne wynikają także z odmiennych kontekstów, z których wywodzą się partie polityczne. I tak na przykład, partie polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej skłonne są szczególnie często do korzystania z antyelitystycznej czy nawet antypolitycznej agendy, zwłaszcza w powiązaniu z wątkami antykorupcyjnymi, co jest pokłosiem niedemokratycznego kontekstu historycznego. Pojawia się jednak wątpliwość, czy czyni je to partiami faktycznie populistycznymi.

Sposoby konstruowania definicji populizmu: strategie minimalne, radialne i „podobieństw rodzinnych”

Jak zauważa wielu autorów, podstawową strategią definiowania populizmu powinno być konstruowanie definicji minimalnej (van Kessel, 2014, s. 104; Mudde i Kaltwasser, 2012, s. 8; Pappas, 2016). Definicja minimalna zawiera jedynie elementarne, stałe

cechy charakteryzujące desygnat, wykluczając cechy zmienne, wtórne czy przygodne. Cechy wtórne są w założeniu elementem szczegółowych analiz empirycznych, a nie częścią *definiens*. Spełnienie minimalnych, koniecznych i wystarczających kryteriów przez dane zjawisko pozwala je zaklasyfikować jako populistyczne. W sytuacji idealnej definicja minimalna powinna w pełni zastępować pojęcie. Innymi słowy, zastąpienie definicją minimalną kategorii populizmu występującej w jakimkolwiek zdaniu nie powinno powodować utraty zamierzonego znaczenia (Pappas, 2016).

Innym wariantem są definicje radialne oraz definicje „podobieństw rodzinnych” L. Wittgensteina (2000). W przypadku idei „podobieństw rodzinnych” przyjmuje się, iż dane zjawisko może być definiowane poprzez zestaw atrybutów, które jednak nie są podzielane przez wszystkie przypadki. Nie wszystkie więc przypadki danego zjawiska są dokładnie takie same, ale każdy „członek rodziny” podziela pewną pulę atrybutów z innymi „członkami rodziny” (Barr, 2017, s. 27; Mudde i Kaltwasser, 2012, s. 7). Cechy charakterystyczne danego zjawiska połączone są ze sobą logicznym „lub”, a nie „i”, jak w przypadku definicji minimalnych, czy pełnych instancji zjawisk empirycznych w przypadku definicji radialnych. Stąd różne populizmy mogą zawierać różne cechy charakterystyczne, co nie zmienia faktu, że wiele z nich będzie zawierać elementy wspólne. Jeśli więc populizm to odwołania do ludu, antyelityzm oraz apologia zasady suwerenności ludu, to wedle logiki podobieństw rodzinnych zjawiska zawierające wyłącznie pojedyncze elementy, bądź wybrane ich warianty będą klasyfikowane jako populistyczne. Takie rozwiązanie przyjęła np. M. Canovan, rozwijając rozbudowaną typologię populizmów. Jak pisze: „jeśli mamy scharakteryzować populizm, jasnym jest, że będziemy w stanie to zrobić w kategoriach różnych populizmów połączonych na wzór wittgensteinowskich podobieństw rodzinnych”, w innym miejscu dodając: „tym czego potrzebujemy nie jest pojedyncza, esencjalistyczna definicja populizmu, a raczej typologia populizmów, która ponadto będzie w stanie uwzględnić szeroki zakres różnych zjawisk widzianych z perspektywy różnych analitycznych punktów widzenia” (Canovan, 1981, s. 7 i 13). W rezultacie zamiast o populizmie mowa raczej o różnych, ściśle związanych z danym kontekstem populizmach: agrarnym i politycznym, które dalej podzielone są na kilka podtypów.

Definicje radialne określają z kolei konieczne i wystarczające cechy charakterystyczne dla pełnych instancji empirycznych definiowanego zjawiska, które mają charakter typów idealnych. Równocześnie zakładają one możliwość występowania podtypów, które posiadają tylko niektóre cechy charakterystyczne. Włączenie nowej cechy charakterystycznej do definicji ogranicza liczbę zjawisk empirycznych określanych daną kategorią, równocześnie jednak rozszerza liczbę możliwych podtypów (Barr, 2017, s. 29).

Stąd jednym z podstawowych zarzutów kierowanych przez zwolenników definicji minimalnych pod adresem definicji radialnych jest tendencja do nadmiernego rozciągania pojęć i obejmowania nimi zjawisk, które nie mają ze sobą wiele wspólnego (Weyland, 2001, s. 3). Definicja minimalna wymaga bowiem, by wszystkie przypadki danego zjawiska posiadały wszystkie atrybuty traktowane jako konieczne oraz wystarczające cechy definiujące dane zjawisko. Oznacza to, że kategoryzacja danego zjawiska (np. jako populizmu) opiera się na identyfikacji najmniejszego wspólnego mianownika wszystkich jego manifestacji (Rooduijn, 2014, s. 573).

Najbardziej wpływową współcześnie definicją minimalną jest propozycja C. Mudde’a (2004). Jak pisze P. Aslanidis, denotacyjna klarowność oraz łatwość ope-

racjonalizacji stanowią najmocniejsze strony definicji C. Mudde'a i powodują, że nawet badacze przyjmujący inne założenia ontologiczne korzystają z tej koncepcji (Aslanidis, 2016, s. 92). Według C. Mudde'a (2007, s. 23) populizm jest ideologią o cienkim rdzeniu (ang. *thin-centred*), która przedstawia społeczeństwo jako ostro podzielone na dwie jednolite i zantagonizowane ze sobą grupy: „czysty lud” oraz „skorumpowaną elitę” i zgodnie z którą polityka powinna stanowić wyraz woli ludu. Taka koncepcja populizmu jest inspirowana podejściem morfologicznym do badania ideologii rozwijanym przez M. Freedena (2013), który rozróżnia między „pełnymi” ideologiami a ideologiami o cienkim rdzeniu (Freedena, 2013). Ambicją pierwszych jest udzielenie odpowiedzi na wszystkie pytania dotyczące życia danej wspólnoty (np. liberalizm, socjalizm, konserwatyzm). Te drugie z kolei obejmują jedynie niewielką liczbę pojęć politycznych i odnoszą się jedynie wycinkowo do wybranych problemów życia społeczno-politycznego (Freedena, 1998, s. 750). Choć sam M. Freedena odnosił pojęcie ideologii o cienkim rdzeniu do nacjonalizmu, feminizmu oraz ekologizmu, wielu autorów uznało, że określenie to dobrze oddaje charakter populizmu jako zjawiska pozbawionego „wielkich wizji i całościowych projektów ideologicznych” (Betz, 1994, s. 107).

Strategię konstruowania definicji radialnych zidentyfikować można we wspomnianej wcześniej propozycji J. Jagersa i S. Walgrave'a (2007). Piszą oni, że populizm jest nie do pomyślenia bez odniesień do ludu. We wszystkich definicjach apele do ludu są warunkiem koniecznym oraz minimalnym populistycznej kwalifikacji. Według nich populizm to styl komunikowania politycznego aktorów politycznych, który zawiera odniesienia do ludu, apeluje do ludu, identyfikuje się z ludem czy też aspiruje do mówienia w jego imieniu. Do aktorów politycznych zaliczają przy tym zarówno polityków i partie polityczne, jak i liderów ruchów społecznych, reprezentantów grup interesu, a także dziennikarzy (Jagers i Walgrave, 2007, s. 322).

Autoprezentacja siebie jako usytuowanych blisko ludu może przyjmować różne formy, na przykład wyrażać się poprzez kolokwialny język, czy nieformalny strój, ale kluczową rolę odgrywa zawartość dyskursu, czy retorycznego apelu. Dyskursywne odniesienia do ludu są według nich przejawem populizmu o cienkim rdzeniu, który określają również mianem pustego populizmu (ang. *empty populism*). Taka konceptualizacja opiera się nie tylko na przekonaniu o kluczowej roli ludu w dyskursie populistycznym, ale też na metodologicznej użyteczności takiej kategorii. W założeniu ma ona bowiem być rodzajem narzędzia selekcji, które pozwala na wyodrębnienie fragmentów dyskursu podlegających dalszym badaniom w celu identyfikacji pełniejszych form populizmu.

W myśl omawianej koncepcji na populizm składają się jeszcze dwa wątki: antyelitywizm oraz ekskluzywizm. Ten pierwszy odnosi się do wertykalnego pozycjonowania aktora politycznego. Populiści biorą stronę ludu przeciwko oderwanym od rzeczywistości, zewnętrznym elitom, żyjącym „tam, na górze”, z dala od zwykłych obywateli. Drugi natomiast odnosi się do wymiaru horyzontalnego, a więc pozycjonowania aktora politycznego względem innych grup społecznych. Homogeniczność populistycznego ludu jest możliwa dzięki seriom wykluczeń innych podmiotów takich jak: uchodźców, imigrantów, grup etnicznych, religijnych, ideologicznych itd. W populistycznej wizji lud stanowi wspólnotę wartości oraz innych, pozytywnie waloryzowanych, często wręcz gloryfikowanych cech (np. tradycjonalizmu, religijności, specyficznych cech

charakteru, czy aspektów tożsamości narodowej). Istnieją jednak inne grupy społeczne, niepodzielające tych pozytywnych cech. Oponent czy nawet wróg jest więc zjawiskiem wewnętrznym, stanowiącym zagrożenie dla samego istnienia lub interesów ludu.

W efekcie populisci stygmatyzują i wykluczają niektóre kategorie społeczne definiowane jako zagrożenie albo ciężar dla ludu. W niektórych wariantach grupy te przekształcane są w kozły ofiarne, stygmatyzowane i oskarżane o wszystkie negatywne zjawiska dotyczące daną populację. Odmiennie konfiguracje trzech omówionych elementów: odniesień do ludu, antyelityzmu oraz ekskluzji pozwoliły na wyróżnienie czterech rodzajów populizmu: (1) pustego (ang. *empty populism*) – wyłącznie odniesienia do ludu, (2) antyelitystycznego (ang. *anti-elitist populism*) – połączenie odniesień do ludu z antyestablishmentowymi hasłami, (3) wykluczającego (ang. *excluding populism*) – połączenie odniesień do ludu z wykluczaniem zewnętrznych grup oraz (4) kompletnego/pełnego (ang. *complete populism*), stanowiącego połączenie wszystkich trzech elementów, czyli odniesienia do ludu, antyestablishmentowych hasła i wykluczania zewnętrznych grup (Jagers i Walgrave, 2007).

Krytycy takiego podejścia podkreślają, że selektywne korzystanie z listy komponentów składających się na definicję populizmu rodzi niebezpieczeństwo określenia mianem populizmu nadmiernej liczby zjawisk, czy też zupełnie różnych zjawisk, a więc prowadzi do rozszerzania kategorii. Rozluźnienie kryteriów wpisane w logikę definiowania radialnego umożliwia na przykład potencjalne uznanie za populistyczne jakichkolwiek podmiotów, które odwołują się do antyelityzmu (van Kessel, 2014, s. 104). Z drugiej strony krytyce podlega również strategia definiowania minimalnego. Na przykład R. Brubaker (2017, s. 362) wskazuje, iż minimalna definicja proponowana przez C. Mudde'a (2007) jest pod pewnym względem niedostatecznie minimalna, pod innym z kolei nazbyt minimalna. Jego zdaniem niedostateczny minimalizm wyraża się w nadmiarowym kwalifikowaniu ludu jako uczciwego („czysty lud”), zaś elit jako skorumpowanych. Choć jakiś rodzaj waloryzacji ludu i elit występuje zawsze, nie zawsze podstawowym kryterium jest stosunek wobec korupcji. Z drugiej strony definicja jest zbyt minimalistyczna, ponieważ eksponuje wyłącznie opozycję „lud–elity”, a tym samym nie uwzględnia wymiaru horyzontalnego.

Sposoby konceptualizacji zjawiska populizmu

We współczesnej literaturze dotyczącej populizmu, która analizuje stan badań nad tym zjawiskiem wskazuje się na kilka podstawowych sposobów jego konceptualizacji (Houwen, 2011; Gidron i Bonikowski, 2013; Rooduijn, 2014; Woods, 2014; Moffitt, 2016). Najczęściej wymieniane jest jego rozumienie jako: (a) ideologii, (b) dyskursu, (c) stylu komunikowania politycznego, (d) politycznej logiki, a także (e) strategii politycznej lub wyborczej oraz (f) organizacji (zob. tabela 1.1).

Sposoby rekonstruowania mapy badań nad populizmem znaleźć można także w trzech podręcznikach wydanych w ostatnich latach przez wydawnictwa: Oxford University Press (2017), Routledge (2019) oraz Nomos (2017). I tak, *The Oxford Handbook of Populism* (Rovira Kaltwasser i in., 2017) zawiera rozdziały, które omawiają trzy sposoby rozumienia populizmu: (1) podejście ideacyjne, ujmujące zjawisko

jako ideologię o cienkim rdzeniu (Mudde, 2017), (2) podejście polityczno-strategiczne do populizmu (Weyland, 2017) oraz (3) podejście socjokulturowe, które eksponuje rolę stylu politycznego komunikowania oraz różnych wymiarów performatywnego budowania tożsamości w relacji populistyczny przywódca i jego zwolennicy np. sposób wypowiedzania, zachowywania czy ubierania się (Ostiguy, 2017).

Tabela 1.1. Sposoby definiowania populizmu: przegląd stanowisk

Autorzy	Houwen (2011)	Gidron, Bonikowski (2013)	Rooduijn (2014)	Woods (2014)	Moffitt (2016)
Status ontologiczny populizmu	ideologia	ideologia	idee	ideologia	ideologia
	dyskurs	dyskurs	–	–	dyskurs/ polityczna logika
	strategia	strategia	organizacja	strategia	strategia/ organizacja
	styl polityczny	–	styl polityczny	styl polityczny	styl polityczny

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Houwen (2011); Gidron i Bonikowski (2013); Rooduijn (2014); Woods (2014); Moffitt (2016).

Podobnie, publikacja *Routledge Handbook of Global Populism* (De La Torre, 2019), omawiając teoretyczne koncepcje populizmu, wylicza trzy główne podejścia: koncepcję populizmu w teorii dyskursu E. Laclau (Peruzzotti, 2019), teorię populizmu jako strategię polityczną (Barr, 2019) oraz ujęcie ideacyjne traktujące populizm jako ideologię o cienkim rdzeniu (Hawkins, 2019). Z kolei trzeci z wymienionych podręczników *Political populism: A Handbook* (Heinisch, Holtz-Bacha i Mazzoleni, 2017) eksponuje jako podstawowy dylemat definicyjny różnicę między ujęciami traktującymi populizm jako ideologię oraz tymi, które wskazują na aspekt strategicznych zachowań aktorów politycznych (Skenderovic, 2017, s. 50–52).

Warto podkreślić, że każde z wymienionych wyżej zestawień zawiera konceptualizację populizmu jako ideologii o cienkim rdzeniu. W istocie, jest ona obecnie jedną z najbardziej rozpowszechnionych w literaturze (zob. m.in. Stanley, 2008), gdyż łatwo poddaje się operacjonalizacji, a inspiracja koncepcją M. Freedena pozwala na wyeksponowanie jej zależnego od kontekstu znaczenia. Populizm w tym ujęciu jest zawsze dopełniany przez treści innych ideologii związane z kontekstem politycznym, w którym występuje. Wielu autorów wskazuje jednak na zbyt wąski zakres treści, które pozwalałyby uznać populizm za samodzielną ideologię. Ostatnio wątpliwości w tej sprawie wyraził również M. Freedena (2017), który uważa, że populizm nie jest ideologią w tym sensie, w jakim są nią ekologizm czy feminizm, dążące do poszerzenia swojego apelu oraz uzupełnienia treści programowych o inne elementy. W przeciwieństwie do dwóch wspomnianych ideologii, które służą do kategoryzacji siebie (np. ekolodzy, feministki), populizm nie jest pojęciem często wykorzystywanym w autodefinicjach. Ponadto nic nie wiadomo o istnieniu Międzynarodówki Populistycznej czy globalnego ruchu populistycznego. Trudno także znaleźć filozofów czy teoretyków populizmu, czy też teksty programowe, które rozbudowałyby cienki, ideologiczny rdzeń (Moffitt i Tormey 2014, s. 383).

Ideologiczne rozumienie populizmu rodzi również problem esencjalizacji zjawiska, a więc traktowania go jako inherentnej cechy pewnych aktorów politycznych.

Efektom tego jest dychotomizacja podmiotów politycznych na populistów i nie-populistów, która utrudnia mierzenie stopnia zróżnicowania populizmu (Aslanidis, 2016, s. 92). Rozwój ilościowych badań nad populizmem w ramach tzw. podejścia ideacyjnego opartego na definicji populizmu autorstwa C. Mudde'a (2007) stały się możliwe za sprawą włączenia do tej koncepcji populizmu jego dyskursywnego wymiaru (Hawkins i Kaltwasser, 2019).

To prowadzi nas do drugiej conceptualizacji populizmu – jako *dyskursu*. Jako, że sama kategoria dyskursu niesie ze sobą багаż wielu tradycji analitycznych, a co za tym idzie wielu sposobów jej rozumienia, pociąga to za sobą pluralizm w polu badań nad populizmem. Kategoria dyskursu na najbardziej ogólnym poziomie może być rozumiana za T. A. van Dijkem (2001, s. 10) jako użycie języka w określonym kontekście (wymiar lingwistyczny), wskutek czego przekazywane są idee (wymiar kognitywny) w ramach określonej interakcji (wymiar społeczny). Jedną z bardziej zwięzłych definicji dyskursu przyjmuje z kolei, że jest to po prostu język w użyciu, co odróżniać ma go od języka jako abstrakcyjnego systemu relacji badanego w oderwaniu od kontekstu społecznego (Mayr, 2008, s. 7). Kategoria dyskursu zakłada konieczność uwzględnienia kontekstu, w tym relacji nadawczo-odbiorczych jako fundamentalnych aspektów komunikacji, które pozwalają zrozumieć znaczenie oraz funkcje treści przekazywanych między komunikującymi się podmiotami. Podkreślić ponadto należy, że pojęcie dyskursu odnosi się do wszelkich elementów znaczących, a więc nie tylko do mowy, czy pisma, dźwięku, ale również elementów niewerbalnych.

W takim ujęciu dyskurs populistyczny jest więc rozumiany jako język w użyciu obejmujący trzy podstawowe elementy: afirmatywne odwołania do ludu, krytykę elit politycznych przeciwstawianych ludowi oraz wykluczenie grup obcych, rozumianych jako wszelkie grupy o statusie mniejszościowym, które stanowią wielorakie zagrożenie dla ludu (np. mniejszości etniczne, religijne, seksualne etc.). Zawartość treściowa oraz stopień wyekspozowania poszczególnych elementów (np. wyekspozowanie roli elit, a nie ludu, czy grup mniejszościowych) w komunikowaniu danego podmiotu są każdorazowo uzależnione od kontekstu i jako takie są przedmiotem pytań badawczych, na które odpowiedź dostarczyć może ilościowe i/lub jakościowe badania empiryczne. Kluczowym elementem jest oczywiście lud, pozostający w antagonistycznej relacji do innych, usytuowanych wertykalnie (elity), bądź horyzontalnie (mniejszości różnego typu) grup społecznych. Definicja ta, dominująca obecnie w badaniach nad komunikowaniem populistycznym, choć minimalna, jest wystarczająco rozbudowana by pozwolić na identyfikację podstawowych cech dyskursu różnych aktorów sfery publicznej, komunikujących się przy pomocy różnych mediów (Reinemann i in., 2017, s. 14).

W ramach tego stanowiska ontologicznego możemy wyróżnić szereg podejść, w różnym stopniu koncentrujących się na formalnych aspektach języka w powiązaniu z zawartością treściową oraz ich funkcją w tekście. Jednym z nich jest propozycja E. Laclau oraz rozwijającej jego koncepcję tzw. Szkoły z Essex, które ujmują populizm jako logikę polityczną (Laclau, 2009; Townshend, 2003), która reguluje artykulację jakichkolwiek ideologicznych, społecznych czy politycznych treści poprzez ich osadzenie w antagonistycznej relacji „lud–elity” (Stavrakakis i Katsambekis, 2014, s. 123). Jednym z podstawowych zarzutów formułowanych pod adresem koncepcji E. Laclau jest pozostawanie na poziomie treściowym populizmu zredukowanym do dwóch wymiarów, mimo deklarowanej koncentracji na logice. Ana-

lityczne wątpliwości budzi również utożsamianie populizmu z polityką jako taką (Stavrakakis, 2004).

Inny wariant pojmowania populizmu reprezentuje krytyczna analiza dyskursu skoncentrowana na lingwistycznej analizie populistycznego komunikowania. Reprezentuje je m.in. R. Wodak, której szereg tekstów poświęconych jest zjawisku dyskursu populistycznego. W tym podejściu o populistycznym charakterze dyskursu decyduje pewna pula szczegółowych treści na czele z odwołaniami do ludu i strategiami wykluczenia innego (Wodak 2008, 2013, 2015).

Mimo silnych związków kategorii dyskursu z perspektywą postpozytywistyczną i badaniami jakościowymi, utożsamianie populizmu z dyskursem charakteryzuje również badaczy opartych na bardziej pozytywistycznym podejściu, a więc zorientowanych na mierzenie poziomu populizmu w dyskursie poprzez ilościowe badania porównawcze opierające się na analizie zawartości treści dużych korpusów (np. Hawkins, 2009), niekiedy wspomaganej komputerowo (np. Pauwels, 2011).

Z kolei postrzeganie populizmu jako stylu politycznego opisywane jest jako część zwrotu performatywnego, który dokonał się pod koniec XX wieku w naukach społecznych. Jego celem było wyjście poza dane ściśle tekstualne i uwzględnienie efektów działania aktora społecznego. Ważnym założeniem była teza J. Austina (2009), mówiąca że język nie tylko opisuje rzeczywistość, ale również wywołuje w niej zmiany. Co więcej, w myśl tej koncepcji pewne zjawiska istnieją za pośrednictwem aktów ich wykonywania i by zaistnieć, muszą być powtarzane (Domańska, 2007, s. 49). W praktyce badania populizmu oznacza to konieczność uwzględnienia czynników pozatekstualnych, które poprzez akty publicznego wykonania współtworzą zjawisko populizmu.

W nurcie tym mieści się koncepcja B. Moffita (2016), według którego styl polityczny to repertuary ucieleśnionych, symbolicznie zapośredniczonych performansów kierowanych do publiczności i używanych dla stworzenia oraz poruszania się w ramach pól władzy rozciągających się od władzy rządowej do życia codziennego (tamże, s. 38). Celem badań – według tego badacza – jest uwzględnienie elementów dyskursywnych, retorycznych, ale też estetycznych związanych ze zjawiskami politycznymi: języka ciała, autoprezentacji, inscenizacji, obrazów (tamże, s. 40). Ponadto postrzeganie populizmu przez pryzmat performansu pozwala uwzględnić zmediatyzowany charakter współczesnej polityki, to media bowiem stanowią istotny nośnik oraz instrument performansu. Analiza indukcyjna oparta na badaniu dwudziestu ośmiu liderów opisywanych w literaturze jako populisci doprowadziła do wyróżnienia trzech koniecznych i wystarczających cech populizmu: apelu do ludu przeciwstawianego elicie, złych manier oraz kryzysu, załamania bądź zagrożenia jako performatywnych konstruktów (tamże, s. 43 i n.).

O ile pierwsza właściwość jest konwencjonalną cechą obecną w praktycznie wszystkich definicjach populizmu, druga i trzecia stanowią *differentia specifica* omawianej koncepcji. Jak pisze B. Moffit (2016), funkcją apelu do ludu jako arbitra zdrowego rozsądku jest lekceważenie norm dotyczących sposobów właściwego zachowania w sferze politycznej. Użycie języka potocznego nacechowanego emocjonalnie czy wulgaryzmów, naruszanie zasad poprawności politycznej nonszalancja w zachowaniu, przesadna gestykulacja, specyficzny sposób ubierania się mogą składać się na kulturowo definiowane złe maniery. Jako takie zyskiwać mogą duży rezonans i stanowić dowód na bliskie związki danego polityka z ludem.

Konstruowanie kryzysu za pośrednictwem udratyzowanych performansów (np. organizowanie specjalnej konferencji prasowej, przemówienia do narodu itd.) uzasadnia zaś konieczność spektakularnego, szybkiego działania często w pozainstytucjonalnym, wyjątkowym trybie. Według B. Moffita ten sposób konceptualizacji populizmu umożliwia mierzenie stopnia wykorzystania stylu populistycznego przez dany podmiot. W myśl jego koncepcji przeciwieństwem stylu populistycznego jest styl technokratyczny, który charakteryzuje się odwołaniem do wiedzy eksperckiej, „dobrymi manierami” (racjonalnością, powściągliwością etc.) oraz stabilnością i postępem jako zasadami konstrukcji dyskursu. Mierzenie populizmu oznaczałoby ustalanie pozycji danego aktora w przestrzeni rozpiętej między tymi dwoma biegunami (tamże, s. 46).

Jeszcze inne aspekty populizmu eksponują badacze, którzy utożsamiają populizm ze strategią i związaną z nią organizacją relacji przywódcy i zwolenników. Ta perspektywa ontologiczna dominuje zwłaszcza wśród socjologów oraz politologów zajmujących się Ameryką Łacińską (Gidron i Bonikowski, 2013, s. 10) i koncentruje się na podmiotowości sprawczej (ang. *agency*) liderów oraz ich strategicznych zachowaniach. Polityczna strategia obejmuje metody i instrumenty zdobywania oraz wykonywania władzy. K. Weyland (2001) wskazuje, iż najlepiej definiować populizm jako strategię populistyczną, poprzez którą przywódca dąży do zdobycia lub utrzymania władzy w oparciu o bezpośrednie, niezapośredniczone, niezinstytucjonalizowane wsparcie ze strony dużej liczby w większości niezorganizowanych zwolenników. Dlatego wybory, plebiscyty, masowe demonstracje, badania opinii publicznej są ważnymi instrumentami, za pośrednictwem których populistyczni liderzy demonstrują swoją zdolność do sprawowania władzy. Podobnie widzą sprawę S. Levitsky i K. M. Roberts (2011, s. 6), którzy wskazują, że populizm nie powinien być rozpatrywany w kategoriach programowych czy ideologicznych. Jest on, zdaniem tych badaczy, rodzajem odgórnej mobilizacji mas wyborczych przez spersonalizowanego przywódcę, rzucającego wyzwanie elitom w imię ludu.

Szczególną rolę dla omawianej perspektywy odgrywają charyzmatyczni przywódcy oraz ich relacje względem innych polityków. P. Taggart (2000, s. 101) dostrzega, że rola spersonalizowanego przywództwa o szczególnych cechach jest pochodną braku konkretnych treści, charakteryzujących populizm. Populizm jest więc w tym ujęciu rodzajem instrumentu dla charyzmatycznych przywódców, którzy z pominięciem instytucjonalnych struktur działają jako wyraziciele „głosu ludu” w celu naprawy błędów, zaniedbań czy innych, rozmyślnie szkodliwych działań podejmowanych przez elity. Ważne jest w tym przypadku założenie dotyczące słabej instytucjonalizacji oraz bezpośredniego kontaktu lidera z ludem. Niska instytucjonalizacja wskazuje na ograniczoną rolę partii politycznych, które są jedynie narzędziem w ręku lidera, a nie instytucjonalną strukturą służącą reprezentacji, formułowaniu polityk publicznych czy ograniczaniu samowoli przywódców (Kriesi, 2014, s. 365).

Jedną z linii krytyki tej koncepcji odnosi się do faktu, że wiele przypadków populizmów charakteryzuje wysoki poziom partyjnej instytucjonalizacji (Moffitt i Tormey, 2014, s. 386). Kluczowa jest przy tym krytyka podkreślająca nadmierny redukcjonizm, eksponujący czynniki behawioralne i organizacyjne, a na plan dalszy spychająca rolę idei, dyskursu czy stylu. Podkreślić jednak trzeba, że nawet w tej koncepcji dostrzegana jest rola aktora politycznego zdolnego do mobilizacji zwolenników za

pośrednictwem aktów mowy, które charakteryzuje przekaz pragmatycznie dostosowujący się do oczekiwań odbiorców, nie zaś sztywne trzymanie się specyficznej agendy ideologicznej.

Należy zauważyć, iż budowanie kategorii jest czymś więcej niż dostarczaniem definicji, jest decyzją dotyczącą tego, co rozstrzyga o sposobie istnienia zjawiska, a więc, co jest ważne dla danego zjawiska. Jak pisał G. Goertz (2006, s. 27): „Dyskusje, dla czego atrybut X jest ważny, stanowią istotną część ontologicznej teorii obiektu badań”. Każda z omówionych perspektyw prezentuje więc odmienny pogląd na status ontologiczny populizmu.

Co więcej, wspomniane podejścia pociągają ze sobą nie tylko różne odpowiedzi na pytanie, czym populizm jest, ale także jak należy go badać. Różne strategie analityczne oznaczają więc badanie różnych źródeł oraz poziomów analizy. W przypadku postrzegania populizmu jako ideologii dominować będzie rekonstruowanie zjawiska za pośrednictwem tekstów ideologicznych, a więc przede wszystkim wszelkich dokumentów życia partyjnego, podczas gdy postrzeganie populizmu jako mobilizacji oznacza badanie różnych wymiarów relacji między przywódcą populistycznym a jego zwolennikami. Natomiast badanie dyskursu oznaczać będzie zainteresowanie zmiennymi, często fragmentarycznymi aktami publicznej komunikacji realizowanej za pośrednictwem mediów, w tym mediów społecznościowych.

O ile pierwsze dwa podejścia skoncentrowane będą bardziej na poziomie makro, o tyle rozumienie populizmu jako dyskursu pozwala uwzględniać poziom mikro odnoszący się do poziomu zdań, czy nawet poszczególnych wyrazów wypowiedzianych przez danego nadawcę komunikatu. W efekcie każda z wymienionych wyżej konceptualizacji faworyzuje nieco inne sposoby operacjonalizacji, mierzenia zjawiska, a także stawia nieco inne pytania badawcze. Niektóre skłaniają się ku metodom ilościowym jako zapewniającym większą rzetelność, możliwość replikacji i porównywania wyników. Inne z kolei podkreślają użyteczność podejść jakościowych jako tych, które pozwalają lepiej uchwycić detale silnie skontekstualizowanych znaczeń promowanych przez populistyczne podmioty.

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje na wciąż rosnące znaczenie rozumienia populizmu jako dyskursu. M. Canovan (2004, s. 243) twierdzi, że współcześnie właśnie tak go traktuje większość badań nad populizmem, a R. Brubaker (2017, s. 362) stawia nawet tezę o dyskursywnym przełomie w badaniach nad populizmem. Komponent dyskursywny zawierają *de facto* wszystkie powyżej omówione sposoby rozumienia populizmu. O ile w niektórych ujęciach rozstrzyga on o sposobie istnienia zjawiska, a więc jest centralnym elementem definicji, o tyle w innych stanowi element przynajmniej towarzyszący. Upowszechnieniu dyskursu jako kategorii analitycznej użytecznej dla badań nad populizmem towarzyszy konstruktywistyczne założenie, że język nie odzwierciedla, ale współtworzy rzeczywistość, poprzez nadawanie znaczeń, w oparciu o które ludzie działają jako uczestnicy danej wspólnoty interpretacyjnej czy szerzej – kultury (Burr, 2003, s. 46–62). Innymi słowy, zarówno aktorzy polityczni, media, jak i odbiorcy nie tylko konstruują oraz przekazują znaczenia, ale również są przedmiotem kulturowych procesów nadawania znaczeń dokonywanych przez odbiorców. Populizm jest w wielu przypadkach czymś więcej, niż dyskurs, jednak urzeczywistniany jest przede wszystkim za pośrednictwem dyskursu (Hidalgo-Tenorio, Benítez-Castro i De Cesare, 2019, s. 7).

Rosnąca popularność dyskursywnych czy komunikologicznych podejść do populizmu wynika z trzech przynajmniej powodów. Ten pierwszy, bardziej generalny odnosi się do przełomu konstruktywistycznego, czy ideacyjnego, który wprawdzie później, niż w innych naukach społecznych, pojawił się również na obszarze nauk politycznych (Mehta, 2011). Pociągnęło to za sobą dowartościowanie badań jakościowych i dostrzeżenie roli komunikacji dla konstruowania świata politycznego. Po drugie, ujmowaniu populizmu jako dyskursu sprzyja rosnąca popularność partii posługujących się przekazami populistycznymi, której często nie da się wyjaśnić czynnikami społecznymi (np. zmianą struktury społecznej), czy też materialnymi (np. kryzysem ekonomicznym) i konieczne jest uwzględnienie zmiennych związanych z agendą, dyskursem oraz tożsamością partyjną. Konceptualizacja populizmu jako dyskursu pozwala opisywać zmiany pozycji nie tylko podmiotów radykalnych, czy marginalnych, ale i relevantnych partii głównego nurtu. W wielu wypadkach wykorzystują one populistyczne elementy komunikacji, nie tylko wzmacniając swoją popularność, ale równocześnie legitymizując populistyczny przekaz. Wreszcie, upowszechnieniu populistycznego dyskursu służy również logika mediów oraz pogłębiający się proces mediatyzacji polityki (Strömbäck, 2008, 2017; Esser i Strömbäck, 2014).

Struktura książki

Niniejsza publikacja wpisuje się w omówiony wyżej dyskursywny nurt rozważań nad populizmem. Kolejne jej rozdziały prezentują główne nurty oraz możliwe sposoby badania populizmu jako zjawiska komunikacyjnego. I tak, w drugim rozdziale zaprezentowane zostaną badania nad populizmem i populistycznym komunikowaniem politycznym prowadzone przez polskich badaczy lub dotyczące polskiej sceny politycznej. Prezentacja ta podzielona zostanie na części odpowiadające trzem głównym uczestnikom procesu komunikowania politycznego: aktorom politycznym, mediom i społeczeństwu (McNair, 2003). Taki podział pozwoli ukazać specyfikę przedmiotową polskich studiów nad populizmem, wskazać obszary podlegające najintensywniejszym analizom oraz te, w których wciąż jeszcze niewiele prowadzonych było badań.

Główna uwaga skupiona zostanie na publikacjach, które ukazały się w ostatnich 15 latach. Tak wyznaczony zakres czasowy pokrywa się w znacznym stopniu z rosnącym zainteresowaniem badaczy populizmem zarówno w Polsce, jak i na świecie, co ma związek ze wzrostem popularności, a w efekcie z przekroczeniem progów parlamentarnych, czy nawet rządowych przez populistyczne podmioty polityczne (np. Samoobrona, czy Liga Polskich Rodzin w Polsce, czy Partii Wolności w Austrii)¹. Przegląd badań nad polskimi populistycznymi aktorami politycznymi, rolą mediów

---

¹ Wskaźnikiem z wielu względów niedoskonałym, dość jednak dobrze odzwierciedlającym tendencję do zmiany w zainteresowaniu badaczy problemem populizmu są rezultaty wyszukiwania w katalogu WorldCat, największej na świecie bibliograficznej bazie danych, gromadzącej katalogi 71 000 bibliotek ze 112 krajów, w tym Polski. Wyszukiwanie według hasła „populizm” pozwoliło zidentyfikować zdecydowany przyrost publikacji od 8 (w 1995 r.), do 101 (w 2018 r.). Wyraźny przyrost jest zauważalny w latach 2006–2007 (38), co zapewne było reakcją na dojście do władzy LPR oraz Samoobrony. Warto dodać, że jeszcze wyraźniej tendencja ta występuje w odniesieniu do literatury anglojęzycznej.

w procesie populistycznego komunikowania politycznego oraz oczekiwań i postaw obywateli (wyborców) poprzedzony będzie prezentacją statusu populizmu oraz jego definicji, które znaleźć można w publikacjach polskich badaczy.

W trzecim rozdziale A. Lipiński dokonuje przeglądu istniejących badań nad populizmem korzystających z metod jakościowych oraz omawia ich podstawowe kategorie oraz struktury (projektu) badania. Ponadto rozważa zarówno zalety, jak i ograniczenia każdego z prezentowanych podejść. Autor przedstawia trzy najbardziej wpływowe nurty jakościowych badań nad populizmem, to jest: analizę ideologii, teorię dyskursu oraz analizę historyczno-dyskursywną. Rozdział wskazuje na szeroki obszar zgodności pomiędzy tymi podejściami: w każdym z przypadków populizm traktowany jest jako fenomen komunikacyjny, związany z dyskursem politycznym, a więc praktyką, w toku której łączone są różne treści oraz różne gatunki językowe. Z kolei najistotniejsze różnice pomiędzy omawianymi podejściami dotyczą poziomu analizy: od najbardziej ogólnego w przypadku teorii dyskursu do najbardziej szczegółowego w przypadku analizy historyczno-dyskursywnej.

Czwarty rozdział, przygotowany przez M. Kołodziejczak i M. Wrześniewską-Pietrzak, pokazuje, iż populizm, zwłaszcza w sferze polityki, stanowi polidyscyplinarny problem badawczy: występuje bowiem nie tylko w naukach społecznych, lecz również językoznawstwie. Autorki zauważają, iż wieloaspektowy ogląd populizmu wpływa na niejednoznaczność semantyczną pojęcia oraz brak wypracowanej jednej definicji. Jej ustalenie staje się kluczowe dla badań transdyscyplinarnych, gdyż pozwala ustalić zakres badanego zjawiska. Badaczki podkreślają, że z uwagi na funkcjonowanie omawianego pojęcia w różnych typach dyskursów naukowych kluczową kwestią staje się uwzględnienie wielu perspektyw badawczych, które pozwolą ustalić szerokie ramy zjawiska, a przy tym zachować jego wyrazistość. W opinii autorek możliwość taką daje syndromatyczne rozumienie populizmu, a także zwrócenie uwagi na jego przejawianie się na różnych poziomach dyskursu politycznego, obejmującego zarówno wykładniki językowe, jak i relacje nadawczo-odbiorcze czy kreowaną w obrębie tego dyskursu specyficzną wizję świata. Proponują zatem przyjęcie w badaniach nad populizmem metodologii kognitywnej, która daje możliwość spojrzenia interdyscyplinarnego, w tym politolingwistycznego, na badane zjawisko. Omówiona przez M. Kołodziejczak i M. Wrześniewską-Pietrzak metoda badawcza pozwala na równorzędne funkcjonowanie perspektywy politologicznej i lingwistycznej, a ich współwystępowanie pogłębia opis wybranych elementów poddawanych analizie.

W rozdziale piątym te same autorki: M. Wrześniewska-Pietrzak i M. Kołodziejczak omawiają antynomię „my–oni” oraz szerzej – kategorii osoby w języku polskim i jej funkcji w politycznym dyskursie populistycznym. W aspekcie prowadzonych badań, wskazania wagi opozycji w kształtowaniu dyskursu populistycznego konieczne było wskazanie specyfiki języka polskiego jako systemu, w którym to korelacja „my–oni” okazuje się jednym z ważniejszych sposobów kategoryzowania. Co więcej, analiza możliwości wykorzystania tej opozycji przez użytkowników języka pokazuje, że nie jest ona jednoznaczna. Interdyscyplinarne (politolingwistyczne) rozważania nad ową antynomią są kluczowe dla badania dyskursu populistycznego opartego na dychotomii „lud–elita”, „lud–obcy”, oraz „swój–obcy/inny”, pokazują bowiem, że antynomiczność ta nie jest cechą właściwą tylko dla wypowiedzi populistycznych, jednak jej wysoka frekwencja i sfunkcjonalizowanie, a zarazem podatność na rozmaite treściowe

wypełnienie pozwalają mówić, że stanowi ona swego rodzaju punkt wyjścia do tworzenia dychotomicznej wizji świata, także w sferze aksjologicznej.

W rozdziale szóstym S. Czubaj-Kuźmin proponuje ujęcie populizmu jako rodzaju narracji, czyli oferowanej odbiorcom opowieści. W szczególności koncentruje się na tym, iż dzięki rytualnym powtórzeniom owej opowieści populistą, bazując na zbiorowych emocjach, buduje poczucie wspólnoty wokół podzielanych wartości i wyznacza odbiorcom pewien horyzont poznawczy. Perspektywa ta pozwala uchwycić świadomościowy poziom zjawiska, jakim jest populizm, a ponadto uwzględnić jego aspekt procesualny i kontekstualny. To z kolei daje możliwość (re)konstruowania zarówno tożsamości podmiotów, które opowieść tworzą, jak i podmiotów, dla których zanurzenie w opowieści jest rytualnym odtwarzaniem wartości.

Rozdział siódmy, autorstwa A. Stepińskiej i J. Wszyńskiego, zawiera refleksje dotyczące empirycznych badań ilościowych nad przekazami populistycznymi sformułowane w oparciu o dotychczasowe doświadczenia w tym zakresie. Punktem wyjścia jest przyjęcie perspektywy komunikowania politycznego do badań nad populizmem. Rozdział ukazuje zarówno potencjał takiego podejścia badawczego, jak i jego ograniczenia. W szczególności uwaga Autorów koncentruje się na wyzwaniach związanych z przełożeniem istoty zjawiska populizmu na klucz kategoryzacyjny (książkę kodową), który służyć ma analizie zawartości przekazów medialnych, a dokładnie wypowiedzi podmiotów politycznych, dziennikarzy, ekspertów, obywateli czy też innych osób, których działalność relacjonowana jest przez media. Poza wyzwaniami związanymi z operacjonalizacją kategorii charakteryzujących populizm, Autorzy analizują kwestie natury technicznej, takie jak: zebranie i archiwizacja materiału badawczego, dobór próby i jednostki analizy oraz szkolenia koderów. Uzupełnieniem tego rozdziału jest prezentacja (w Aneksie) książki kodowej opracowanej w ramach realizacji grantu finansowanego z programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą *Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2016–2019* (nr 0131/NPRH4/H2b/83/2016). Narzędzie to wykorzystane zostało do analizy zawartości prasy drukowanej w projekcie pt. *Populistyczny dyskurs polityczny w polskiej sferze publicznej*.

Ostatni rozdział przygotowany przez A. Stepińską, D. Piontek i J. Jakubowskiego prezentuje wnioski z doświadczeń autorów w zakresie prowadzenia międzynarodowych badań porównawczych nad populistycznym komunikowaniem politycznym. Autorzy odwołują się do czterech takich projektów, realizowanych w latach 2012–2019. Punktem wyjścia do rozważań będzie przegląd narzędzi badawczych wykorzystywanych w tych projektach do analizy zawartości mediów (tradycyjnych społecznościowych) oraz omówienie jednego badania przeprowadzonego z wykorzystaniem pogłębionego wywiadu indywidualnego. Autorzy pokazują, iż w istocie obie te metody pozwalają na pozyskanie wiedzy zarówno o poglądach i ocenach, jak i relacjach pomiędzy poszczególnymi uczestnikami procesu komunikowania. Niemniej każda z nich wiąże się z wieloma wyzwaniami. Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że problemy pojawić mogą się na każdym etapie procedury badawczej – od operacjonalizacji kategorii, przez dobór materiału do analizy, organizację prac zespołu i proces kodowania zawartości materiału badawczego aż po interpretację uzyskanych danych.

Publikację zamyka wykaz literatury przedmiotu, który wykracza poza tradycyjne połączenie bibliografii z poszczególnymi rozdziałami książki. M. Wąsicka-Sroczyńska

i S. Czubaj-Kuźmin zebrały publikacje dotyczące populizmu i populistycznego komunikowania politycznego wydawane w Polsce od lat 90. XX wieku oraz kluczowe publikacje zagraniczne dotyczące populizmu reprezentujące odmienne sposoby konceptualizacji oraz różne metody badawcze. Uwzględniono zarówno te publikacje, które przywołane zostały podczas przygotowania poszczególnych rozdziałów niniejszej książki, jak i takie, do których nie odwoływano się tu bezpośrednio. Wykaz podzielony został na kilka kategorii: opracowania (obejmujące monografie, rozdziały w pracach zbiorowych oraz artykuły opublikowane w czasopismach naukowych) oraz źródła. W efekcie powstała swoista „baza wiedzy”, która służyć ma badaczom oraz wszystkim zainteresowanym tematyką populizmu.

Niniejsza publikacja adresowana jest do wszystkich zainteresowanych zjawiskiem populizmu. Koncentracja na metodologicznych i teoretycznych aspektach problemu powoduje oczywiście, że może być ona przydatna zwłaszcza dla przedstawicieli środowiska akademickiego realizujących własne badania w ramach różnych perspektyw i metodologii. Z drugiej strony, przedkładany do rąk czytelnika zbiór tekstów nie jest ortodoksyjnie skupionym na detalach technicznych podręcznikiem metodologii populizmu, a raczej próbą rozpoznania mapy pola badań, rekonstrukcji zróżnicowanych założeń oraz teorii leżących u podłoża badań nad populizmem, a także wad oraz zalet poszczególnych podejść.

Na koniec wyjaśnić należy dwie kwestie formalne. Po pierwsze, wiele wspomnianych w niniejszym rozdziale wątków odnoszących się do definicji rozwiniętych zostanie w kolejnych rozdziałach pracy, które skupiają się na bardziej szczegółowych aspektach badań nad populistycznym komunikowaniem. Nieuchronną tego konsekwencją jest pewna liczba powtórzeń pomiędzy rozdziałami. Wynika to z faktu, że autorzy poszczególnych części książki dla zachowania czytelności i spójności wywodu zdecydowali się na ponowne przywołanie niektórych z omówionych powyżej definicji. Tam jednak, gdzie było możliwe, zastosowano odpowiednie odnośniki do rozdziału pierwszego. Podobne rozwiązanie przyjęto dla zaznaczenia powiązań pomiędzy poszczególnymi rozdziałami książki.

Po drugie, perspektywa komunikacyjna, w ramach której porusza się niniejsza książka, przyjmuje założenie o populizmie jako właściwości stopniowalnej, charakterystycznej dla dyskursu, nie zaś esencjalnym atrybucie pozwalającym na dychotomiczny podział na populistów i nie-populistów. Stąd też pojawiające się niekiedy określenia takie, jak *aktor populistyczny*, *partia populistyczna* etc. są stosowane wyłącznie w celach stylistycznych, będąc świadomie przyjętym skrótem językowym.

Bibliografia

- Aslandis P. (2016), *Is populism an ideology? A refutation and a new perspective*, „Political Studies”, t. 64, nr 1, s. 88–104.
- Austin J. (2009), *Wypowiedzi performatywne*, w: L. Rasiński (red.), *Język, dyskurs, społeczeństwo*, Warszawa: PWN, s. 188–201.
- Barr R. R. (2017), *The resurgence of populism in Latin America*, Boulder–London: Lynne Rienner Publishers.
- Barr R. R. (2019), *Populism as political strategy*, w: C. de La Torre (red.), *Routledge Handbook of Global Populism*, London–New York: Routledge, s. 44–56.

- Betz H. G. (1994), *Radical right wing populism in Western Europe*, Palgrave Macmillan.
- Brubaker R. (2017), *Why populism?*, "Theory and Society", t. 46, nr 5, s. 357–385.
- Burr V. (2003), *Social constructionism*, London–New York: Routledge.
- Canovan M. (1981), *Populism*, New York–London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Canovan M. (2004), *Populism for political theorists?*, „Journal of Political Ideologies”, nr 9(3), s. 241–252.
- Collier R. B. (2001), *Populism*, w: N. J. Smelser, P. B. Baltes (red.), *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, Oxford: Elsevier, s. 11813–11816.
- de La Torre C. (red.), (2019), *Routledge Handbook of Global Populism*, London–New York: Routledge.
- Domańska E. (2007), „Zwrot performatywny” we współczesnej humanistyce, „Teksty drugie”, nr 5, s. 48–61.
- Esser F., Strömbäck J. (red.), (2014), *Mediatization of Politics. Understanding the Transformation of Western Democracies*, Palgrave Macmillan.
- Freeden M. (1998), *Is nationalism a distinct ideology?*, „Journal of Political Ideologies”, t. 46, nr 4, s. 748–765.
- Freeden M. (2013), *The Morphological Analysis of Ideology*, w: M. Freeden, L. T. Sargent, M. Stears (red.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, Oxford: Oxford University Press, s. 115–138.
- Freeden M. (2017), *After the Brexit referendum: revisiting populism as an ideology*, „Journal of Political Ideologies”, t. 22, nr 1, s. 1–11.
- Gidron N., Bonikowski B. (2013), *Varieties of populism: literature review and research agenda*, „Weatherhead Working Paper Series”, nr 13-0004.
- Goertz G. (2006), *Social science concepts: A user's guide*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hawkins K. A. (2009), *Is Chávez Populist? Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective*, „Comparative Political Studies”, t. 42, nr 8, s. 1040–1067.
- Hawkins K. A. (2019), *The ideational approach*, w: C. de La Torre (red.), *Routledge Handbook of Global Populism*, London–New York: Routledge, s. 57–71.
- Hawkins K. A., Kaltwasser C. R. (2019), *Introduction. The ideational approach*, w: K. A. Hawkins, R. E. Carlin, L. Littvay, C. R. Kaltwasser (red.), *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis*, London–New York: Routledge, s. 1–24.
- Heinisch R. C., Holtz-Bacha Ch., Mazzoleni O. (red.), (2017), *Political populism. A Handbook*, Baden-Baden: Nomos.
- Hidalgo-Tenorio E., Benítez-Castro M.-A., De Cesare F. (2019), *Introduction. Unraveling populist discourse*, w: E. Hidalgo-Tenorio, M.-Á. Benítez-Castro, F. De Cesare (red.), *Populist Discourse. Critical Approaches to Contemporary Politics*, London–New York: Routledge, s. 1–13.
- Houwen T. (2011), *The non-European roots of the concept of populism*, Sussex European Institute: Working paper no. 120. <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-120.pdf&site=266>, data dostępu 24.05.2018.
- Ionescu G., Gellner E. (1969), *Introduction*, w: G. Ionescu, E. Gellner (red.), *Populism: its meanings and national characteristics*, London: Weidenfeld and Nicolson, s. 1–9.
- Jagers J., Walgrave S. (2007), *Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium*, „European Journal of Political Research”, t. 46, nr 3, s. 319–345.
- Jansen R. S. (2011), *Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism*, „Sociological Theory”, t. 29, nr 2, s. 75–96.
- Kaltwasser C. R., Taggart P., Ochoa Espejo P., Ostiguy P. (2017), *Populism. An overview of the concept and the state of the art*, w: C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, P. Ostiguy (red.), *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford: Oxford University Press, s. 1–24.

- Kriesi H. (2014), *The populist challenge*, „West European Politics” t. 37, nr 2, s. 361–378.
- Laclau E. (2009), *Rozum populistyczny*, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji.
- Levitsky S., Roberts K. M. (2011), *Latin America’s “left turn”. A framework for the analysis*, w: S. Levitsky, K. M. Roberts (red.), *The resurgence of the Latin American left*, Baltimore: The John Hopkins University Press, s. 1–28.
- Macaulay M. (2019), *A short introduction to populism*, w: M. Macaulay (red.), *Populist Discourse. International Perspectives*, Palgrave Macmillan, s. 1–26.
- Mayr A. (2008), *Introduction: Power, discourse and institutions*, w: A. Mayr (red.), *Language and power. An introduction to institutional discourse*, London: Continuum, s. 1–25.
- Mehta J. (2011), *The varied roles of ideas in politics. From “whether” to “how”*, w: D. Beland, R. H. Cox (red.), *Ideas and politics in social science research*, Oxford: Oxford University Press, s. 23–46.
- Mény Y., Surel Y. (2002), *The Constitutive Ambiguity of Populism*, w: Y. Mény, Y. Surel (red.), *Democracies and the Populist Challenge*, UK: Palgrave, s. 1–21.
- Moffitt B. (2016), *The global rise of populism. Performance, political style and representation*, Stanford University Press.
- Moffitt B., Tormey S. (2014), *Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style*, „Political Studies”, t. 62, nr 2, s. 381–397.
- Mudde C. (2004), *The populist zeitgeist*, „Government and Opposition”, t. 39, nr 4, s. 541–563.
- Mudde C. (2007), *Populist radical right parties in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde C., Kaltwasser C. R. (2012), *Populism and (liberal) democracy: a framework for analysis*, w: C. Mudde, C. R. Kaltwasser (red.), *Populism in Europe and the Americas. Threat or Corrective for Democracy?*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–26.
- Mudde C. (2016), *The Study of Populist Radical Right Parties: Towards a Fourth Wave*, <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/publications/c-rex-working-paper-series/Cas%20Mudde:%20The%20Study%20of%20Populist%20Radical%20Right%20Parties.pdf>, data dostępu: 24.05.2018.
- Mudde C. (2017), *Populism. An ideational approach*, w: C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, P. Ostiguy (red.), *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford: Oxford University Press, s. 27–47.
- Ostiguy P. (2017), *Populism: A socio-cultural approach*, w: C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, P. Ostiguy (red.), *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford: Oxford University Press, s. 73–97.
- Pappas T. (2016), *Modern Populism: Research Advances, Conceptual and Methodological Pitfalls, and the Minimal Definition*, w: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, <http://oxfordindex.oup.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.013.17>, data dostępu: 15.10.2017.
- Peruzzotti E. (2019), *Laclau’s theory of populism: a critical review*, w: C. de La Torre (red.), *Routledge Handbook of Global Populism*, London–New York: Routledge, s. 33–43.
- Pauwels T. (2011), *Measuring Populism: A Quantitative Text Analysis of Party Literature in Belgium*, „Journal of Elections, Public Opinion and Parties”, t. 21, nr 1, s. 97–119.
- Reinemann C., Aalberg T., Esser F., Strömbäck J., de Vreese C. H. (2017), *Populist Political Communication: toward a model of its causes, forms and effects*, w: T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Strömbäck, C. H. de Vreese (red.), *Populist Political Communication in Europe*, London–New York: Routledge, s. 12–25.
- Rooduijn M. (2014), *The Nucleus of Populism: In Search of the Lowest Common Denominator*, „Government & Opposition”, t. 49, nr 4, s. 573–599.
- Skenderovic D. (2019), *Populism: a history of the concept*, w: R. C. Heinisch, Ch. Holtz-Bacha, O. Mazzoleni (red.), *Political populism. A Handbook*, Baden-Baden: Nomos, s. 41–57.

- Stanley B. (2008), *The thin ideology of populism*, „Journal of Political Ideologies”, t. 13, nr 1, s. 95–110.
- Stanyer J., Salgado S., Strömbäck J. (2017), *Populist Actors as Communicators or Political Actors as Populist Communicators. Cross-National Findings and Perspectives*, w: T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Strömbäck, C. H. de Vreese (red.), *Populist Political Communication in Europe*, New York: Routledge, s. 353–364.
- Stavrakakis Y. (2004), *Antinomies of formalism: Laclau's theory of populism and the lessons from religious populism in Greece*, „Journal of Political Ideologies”, t. 9, nr 3, s. 253–267.
- Stavrakakis Y., Katsambekis G. (2014), *Left-wing populism in the European periphery: The case of SYRIZA*, „Journal of Political Ideologies”, t. 19, nr 2, s. 119–142.
- Stepińska A., Lipiński A., Hess A., Piontek D. (2017), *Poland: A Fourth Wave of Populism*, w: T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Strömbäck, C. H. de Vreese (red.), *Populist Political Communication in Europe*, New York: Routledge, s. 311–325.
- Strömbäck J. (2008), *Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics*, „The International Journal of Press/Politics”, nr 13(3), s. 228–246.
- Taggart P. (2000), *Populism*, Buckingham: Open University Press.
- Taguieff P.-A. (1995), *Political Science Confronts Populism*, „Telos”, nr 103, s. 9–43.
- Townshend J. (2003), *Discourse theory and political analysis: a new paradigm from the Essex School?*, „British Journal of Politics and International Relations”, t. 5, nr 1, s. 129–142.
- Van Dijk T. A. (2001), *Badania nad dyskusem*, w: T. A. van Dijk (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa: PWN, s. 9–44.
- Van Kessel S. (2014), *The populist cat-dog: applying the concept of populism to contemporary European party systems*, „Journal of Political Ideologies”, t. 19, nr 1, s. 99–118.
- Weyland K. (2001), *Clarifying a contested concept: populism in the study of Latin American politics*, „Comparative Politics”, t. 34, nr 1, s. 1–22.
- Weyland K. (2017), *Populism: A political-strategic approach*, w: C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, P. Ostiguy (red.), *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford: Oxford University Press, s. 27–47.
- Wittgenstein L. (2000), *Dociekania filozoficzne*, tłum. B. Wolniewicz, Warszawa: PWN.
- Wodak R. (2008), *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego*, w: A. Duszak, N. Fairclough (red.), *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków: Universitas, s. 185–213.
- Wodak R. (2013), *Anything goes! – the Haiderization fo Europe*, w: R. Wodak, M. KhosraviNik, B. XMral (red.), *Right wing populism in Europe. Politics and discourse*, London: Bloomsbury, s. 23–38.
- Wodak R. (2015), *The politics of fear. What right wing populist discourses mean?*, London: Sage.
- Woods D. (2014), *The many faces of populism: diverse but not disparate*, w: D. Woods, B. Weynert (red.), *The many faces of populism: current perspectives*, Emerald Group Publishing Limited, s. 1–25.
- Zaslave A. (2008), *Here to stay? Populism as a new party type*, „European Review”, t. 16, nr 3, s. 319–336.